

محله کلیمیان تهران

دکتر ناصر تکمیل‌الهی

تکمیل همایون، ناصر، ۱۳۱۵ -

محله کلیمیان تهران / ناصر تکمیل همایون - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۵.

۱۳۱ ص: مصور (رنگی) - (تهران پژوهی؛ ۵)

ISBN: 978-964-379-341-8

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا

۱. محله ها - ایران - تهران. ۲. کلیمیان (محله). الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.

۹۵۵/۱۲۲

DSR ۲۰۷۹/هـ ۸۹ ت ۸ ۱۳۹۵

۳۹۳۸۵۶۱

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-341-8

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۰۴۱-۸

● محله کلیمیان تهران

● دکتر ناصر تکمیل همایون

● The Jewish Quarter of Tehran

● Nasser Takmil Homayoun

● د استار: پروین حیدری

● عکس روی جلد: کنسای حادان ● عکس پشت جلد: کنسای یعقوب عزرا

● عکاس: سنا - ارادی (اسفند ۱۳۹۴)

● طراح جلد: صاحبزاده فریده داورزنی

● شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ● چاپ اول: ۱۳۹۵

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

● دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی،

شماره ۵. کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴، ۸۸۳۱۵۲۳۷، دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن های فروش: ۸۸۸۴۹۴۶۱، ۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com

● پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵.

دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷

یادداشت

این برها بحث از هویت شهرها فراوان شنیده می‌شود. شهروندان در هر نقطه‌ای از زمین، در پی کشف و شناخت هویت خود و مکان و زمانی هستند که در آن زندگی می‌کند. اهل یک شهر یا کشور بودن، یعنی خود را متصل و متعلق به این مکان و فضای آن شهر و کشور دانستن و آن را بخشی از خود به شمار آوردن. تلاش هر فرد برای شناخت هویت خود، از سویی نسبت او را با دیگری مشخص می‌کند و از دیگر سو او را وادار به شناختی عمومی از جهان پیرامونش، تاریخش، خا، راتش، مواریثش، احساساتش، ارزش‌ها، مفاهیم، بزرگان و مشاهیر و خصوصیات جمعی محیط زیستش می‌سازد. «هویت» مرتبط با شهر، شهروندان یک شهر را از غیر شهروندان متمایز کرده و حس مسئولیت «شهروندی» برای «ساکنان» ایجاد می‌کند. آستانه تمیز میان «ساکن» یک شهر با «شهروند» یک شهر را ترسیم می‌کند.

اما شهرها را در این عصر، بدون مشارکت آگاهانه شهروندان نمی‌توان اداره کرد و اصولاً توسعه در هیچ عرصه‌ای را بدون مشارکت مردم هر شهر نمی‌توان رقم زد. بدیهی است که امر مشارکت مردم تحقق نمی‌یابد مگر زمانی که حس تعلقی عمیق نسبت به مکانی که در آن زندگی می‌کند، داشته باشند. اما حس تعلقی نسبت به مکان زندگی، زمانی می‌تواند ایجاد شود که نسبت به شخصیت و هویت آن مکان شناختی کافی نزد شهروندان به وجود آمده باشد. به عبارت دیگر، بدون شناخت کامل ابعاد مختلف یک شهر، نمی‌توان انتظار وقوع مشارکت آگاهانه و مسئولانه شهروندان را در اداره شهر داشت. شناختی که در ابعاد کالبدی و ذهنی از محیط‌های طبیعی، مصنوع

و انسانی هر شهر به دست می آید. محیط‌های طبیعی هر شهر، چون کوه‌ها، رودها، تپه‌ها، دشت‌ها، مناظر طبیعی و غیره و محیط‌های مصنوع چون ابنیه، مجموعه‌های شهری، محله‌ها، خیابان‌ها، پیاده‌راه‌ها، میدان‌ها، پل‌ها، بناهای اداری، آموزشی، نظامی و مانند آن و محیط‌های انسانی همراه با تنوع زبانی، دینی، مذهبی، نژادی، قومی، عقاید و آداب و رسوم، پاره فرهنگ‌ها، آیین‌ها، مراسم، رویدادهای ملی و مذهبی و غیره هستند. مجموعه این محیط‌ها، محله را به یک هویت یک شهر را تعیین و توضیح می‌دهد و تفاوت هویتی میان شهرهای مختلف و نیز شهروندان آنها را رقم می‌زند.

اما کلان‌شهر تهران که در تمامی وجوه خود موضوع مجموعه «تهران پژوهی» است، همان‌گونه که در کالبد و بافت، بنا به بنا و محله به محله متفاوت و متنوع شده، در ترکیب اجتماعی و پاره فرهنگ‌های موجود در جامعه نیز متنوع و متکثر شده است.

مجموعه کتاب‌هایی که دین عنوان «تهران پژوهی» منتشر می‌شود، تهران را با تاریخ دیروز و امروز و از مناظر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی مورد مطالعه قرار می‌دهد تا این مجموعه و گستره شناخت آن، دستمایه‌ای باشد برای آنهایی که به بهبود کیفیت زندگی و معنوی زندگی نسل امروز در این شهر می‌اندیشند و نیز برای شهروندان که در کار ساختن آینده این شهر هستند و دل‌نگران به آن فکر می‌کنند!

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

۹	پیش‌سخن
۱۱	فصل یکم. سیمای محله کلیمیان تهران
۱۱	آمد
۱۳	۱. گزینش محله زیست
۱۶	۲. جایگاه تاریخی - اجتماعی
۲۳	۳. ال بد مناسب: حله و خانه‌ها
۲۷	نتیجه‌گیری
۳۱	فصل دوم. جمعیت و مشاغل و حرفه‌های کلیمیان تهران
۳۱	درآمد
۳۲	۱. آگاهی‌های آماری (جمعیت، تناسبات و تغییر محل)
۳۴	۲. مشاغل و حرفه‌های کلیمیان
۴۱	نتیجه‌گیری
۴۳	فصل سوم. نظام حکومتی قاجار و کلیمیان تهران
۴۳	درآمد
۴۵	۱. حاکمان بزرگ دوران آشوب
۴۷	۲. حاکمیت قاجاری
۵۲	۳. کلیمیان تهران در عصر ناصری
۵۵	۴. کلیمیان تهران در عصر مشروطیت
۵۸	نتیجه‌گیری
۶۱	فصل چهارم. همزیستی اجتماعی در محله کلیمیان تهران
۶۱	درآمد

- ۶۲ ۱. روابط دوستانه و مداراآمیز
۶۶ ۲. روابط ناخوشایند اجتماعی
۷۶ ۳. گزارش‌های نظامیۀ تهران
۷۸ نتیجه‌گیری

- ۸۳ فصل پنجم. دیانت و فرهنگ کلیمیان تهران
۸۳ درآمد
۸۴ ۱. بنای کنیسه‌ها
۸۶ ۲. ماجرای انصاف دو پیشوای دینی یهود
۸۸ ۳. مکتب خانۀ امام کلیمیان محلۀ
۹۱ ۴. مدرسه‌ی حدید (آلیانس - اتحاد)
۹۵ نتیجه‌گیری

- ۹۷ فصل ششم. موقعیت محلۀ کلیمیان پس از مشروطیت
۹۷ درآمد
۹۸ ۱. مشروطیت و کلیمیان تهران
۱۰۱ ۲. تحول در جماعت‌های کلیمی تهران
۱۰۴ ۳. ماجرای مسیو حییم و اعدام او
۱۰۸ ۴. موقعیت کلیمیان در نظام سلطنت پهلوی
۱۱۵ نتیجه‌گیری

- ۱۲۱ سخن پایانی
۱۲۹ منابع و مآخذ

پیش‌سخن

پس از گسترش روستای کم‌نشان تهران، و پیدا شدن موقعیت شهری، دوازده محله کوچک از درون دامنه‌ها گام بردیدند و به مرور چهار کلان محله اودلاجان، سنگلج، بازار و معادیه بازار در حال میدان در آن شکل گرفتند. از زمان افغان‌ها بدین سو، خاصه دوره قاجار به، نجمین محله به نام محله ارگ که بیش‌تر متعلق به دیوانیان و درباریان بود چشم‌مگ شد و شهر تاریخی تهران که گاه قلعه شاه تهماسبی یا تهران صفویه نامیده می‌شود، پدید آمد. از زمان پایتختی و توسعه نسبی، هر یک از این پنج محله با داشتن گذرها و زیرمحله‌ها و کوچه‌ها، ویژگی جدیدی به دست آوردند. هر یک از محله‌ها، یک کد خدا داشت و هر پاتوق (پاتوغ) را نیز یک نایب (پایس‌دار) مدیریت می‌کرد.

محله اودلاجان — که املائی آن از دوره قاجاریه به معنای «عودلاجان» نوشته می‌شود — سهم اندکی از روستای قدیم تهران را دربرداشت و بخش عمده‌ای از آن، به احتمال بیش از سه‌چهارم محله، باغ و بوستان و راتع و مزارع و زمین‌های بایر بود که به مرور، ساکنان دیگر محله‌ها و مهاجران جدید در آن سکونت یافتند و با ساختن خانه‌ها و عمارات زیبا و چشمگیر، محله ممتازی را پدید آوردند. درون این محله بزرگ، محله‌های کوچک‌تری که

۱. درباره چگونگی پیدایش کلان‌محله اودلاجان — تکمیل همایون، ناصر اودلاجان (عودلاجان).

تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۳.

متعلق به اقوام و تیره‌ها و ادیان و مهاجران منطقه‌های گوناگون ایران بود، شکل گرفتند. یهودیان ایران هم به دلایل اجتماعی و دینی، در بخشی از آن محله سکونت گزیدند و محله را به نام خود (محله کلیمیان یا محله یهودیان) معنون ساختند. در این کتاب، ویژگی محله مزبور و زندگی اجتماعی و فرهنگی و دینی ساکنان و شخصیت‌های برجسته آن و روابط آنان با ساکنان مسلمان و حاکمیت بررسی می‌شود و از امتیازهای تاریخی آن در مقایسه با گتوهای اروپا سخن به میان خواهد آمد.

پژوهش حاضر نیز با بهره‌گیری از تألیفات گوناگون و مقالاتی درباره تهران به علم محققان ایرانی (مسلمان و یهودی) و پاره‌ای اسناد، آرشیوها و روزنامه‌ها و نیز آثار خارجی (جهانگردان و پژوهشگران) فراهم شده است.

نقشه ۱. دارالخلافه کرشیش ۱۲۷۵ قمری